

Juval Noa Harari

21 lekcija za 21. vek

Prevela
Tatjana Bižić

■ Laguna ■

Naslov originala

Yuval Noah Harari

21 LESSONS FOR THE 21ST CENTURY

Copyright © Yuval Noah Harari 2018

Serbian translation copyright © 2019 LAGUNA

ALL RIGHTS RESERVED

FSC

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Posvećeno, s ljubavlju, mom mužu Jiciku, zbog njegovog bezmernog poverenja i blistave inteligencije i ličnosti; mojoj majci Pnini, zbog večne privrženosti i podrške; i mojoj babi Fani, zbog njene neiscrpne i nesebične radosti.

Sadržaj

Uvod 11

PRVI DEO: TEHNOLOŠKI IZAZOV

1. RAZVEJANE ILUZIJE

Kraj istorije je odložen 21

2. POSAO

Kad odrastete, možda nećete imati posao 40

3. SLOBODA

Velika datoteka vas posmatra 72

4. JEDNAKOST

*Oni koji poseduju informacije, poseduju
budućnost 106*

DRUGI DEO: POLITIČKI IZAZOV

5. ZAJEDNICA

Ljudska bića imaju telo. 119

6. CIVILIZACIJA

Postoji samo jedna civilizacija na svetu. 129

7. NACIONALIZAM

*Za globalne probleme potrebna su globalna
rešenja* 149

8. RELIGIJA

Bog sada služi naciji 170

9. IMIGRACIJA

Možda su neke kulture ipak bolje od ostalih . . . 184

TREĆI DEO: OČAJANJE I NADA

10. TERORIZAM

Bez panike 207

11. RAT

Nikad ne potcenjujte ljudsku glupost. 221

12. SMERNOST

Niste vi centar sveta. 233

13. BOG

Ne uzimaj ime Božje u usta uzalud 251

14. SEKULARNOST	
<i>Prihvatite svoju mračnu stranu.</i>	258

ČETVRTI DEO: ISTINA

15. NEZNANJE	
<i>Ne znate toliko koliko mislite da znate.</i>	275

16. PRAVDA	
<i>Možda nam je smisao za pravdu zastareo.</i>	283

17. POSTISTINA	
<i>Neke lažne vesti opstaju zauvek</i>	293

18. NAUČNA FANTASTIKA	
<i>Budućnost nije ono što vidite u filmovima.</i>	310

PETI DEO: OTPORNOST

19. OBRAZOVANJE	
<i>Neprolazna je jedino promena</i>	325

20. SMISAO	
<i>Život nije priča</i>	337

21. MEDITACIJA	
<i>Samo posmatrajte.</i>	383

Zahvalnost.	395
---------------------	-----

Napomene.	399
-------------------	-----

Uvod

U svetu preplavljenom irelevantnim informacijama, jasno znanje je moć. Teorijski, svako može da se pridruži raspravi o budućnosti čovečanstva, ali teško je sačuvati jasno sagledavanje. Često čak i ne primetimo da je rasprava u toku niti koja su u stvari ključna pitanja. Milijarde nas teško da mogu sebi da priušte da se bave takvim istraživanjima, zato što moramo da se bavimo prečim potrebama: moramo da idemo na posao, da se staramo o deci, pazimo stare roditelje. Nažalost, istorija ne daje popust nikome. Ako budućnost čovečanstva bude rešena u vašem odsustvu jer ste vi morali da nahranite i obučete svoje klince, svejedno ni vi ni oni neće biti pošteđeni posledica. Nimalo fer – ali ko je ikad rekao da je istorija fer?

Istoričar sam, ne mogu ljudima da pružim ni odeću, ni hranu – mogu samo da pokušam da im pružim određenu jasnost sagledavanja i time doprinesem da se izravnaju šanse na svetskom igralištu. Ako to bude omogućilo makar još šaćici ljudi da uzmu udela u raspravi o budućnosti naše vrste, pošteno sam obavio svoj posao.

U svojoj prvoj knjizi *Sapijens* dao sam pregled ljudske prošlosti ispitujući kako je to jedna beznačajna vrsta viših majmuna postala vladar planete Zemlje.

U *Homo deusu*, svojoj drugoj knjizi, istraživao sam dugoročnu budućnost života na Zemlji razmatrajući kako bi ljudi na kraju mogli da postanu bogovi i kakva bi mogla biti konačna sudbina inteligencije i svesti.

U ovoj knjizi želeo bih da se usredsredim na sadašnjicu. U žižu postavljam trenutna zbivanja i neposrednu budućnost ljudskih društvenih zajednica. Šta se dešava upravo sada? Šta su nam najveći današnji izazovi i odluke koje se postavljaju pred nas? Na šta bi trebalo da obratimo pažnju? Čemu bi trebalo da učimo decu?

Sedam milijardi ljudi ima, naravno, sedam milijardi ciljeva, a kao što je već napomenuto, mogućnost da razmišljamo o široj slici relativno je redak luksuz. Samohrana majka koja se bori da podigne dvoje dece u nekom mumbajskom naselju straćara usredsređena je jedino na to kako da pribavi sledeći obrok; izbeglice u nekom brodiću nasred Sredozemnog mora tragaju jedino za znakom kopna na vidiku; čovek koji umire u nekoj pretrpanoj londonskoj bolnici ulaže svu preostalu snagu u to da udahne još jednom. Svi oni imaju da se nose s mnogo hitnijim problemima nego što je globalno zagrevanje ili kriza liberalne demokratije.

Ono što mene ovde zanima globalni su problemi. Razmatram najvažnije sile koje oblikuju društva širom sveta i koje najverovatnije imaju uticaja na budućnost naše planete kao celine. Klimatske promene možda su izvan domašaja briga ljudi obuzetih borbom za goli opstanak, ali zbog njih bi mumbajska naselja straćara na kraju mogla postati nepodnošljiva za život, što bi značilo nove talase izbeglica preko Mediterana i zdravstvenu krizu svetskih razmera.

Stvarnost je satkana od mnogih niti, a ova knjiga pokušava da pokrije razne aspekte naših globalnih nedaća, ne tvrdeći pritom da će ih iscrpno prikazati. Za razliku od *Sapijensa* i *Homo deusa*, ova knjiga nije zamišljena kao istorijska pri-povest, nego pre kao jedan skup izabраниh lekcija. Te lekcije se ne okončavaju jednostavnim odgovorima. Cilj im je da podstaknu na dalja razmišljanja i pomognu čitaocima da uzmu udela u nekim od najvažnijih razgovora našeg doba.

Ova knjiga je zapravo napisana u razgovoru s javnošću. Mnoga poglavlja sročena su kao odgovor na pitanja koja su mi postavljali čitaoci, novinari i kolege. Neki odlomci su već objavljeni u ranijim verzijama, u drugačijoj formi, što mi je pružilo priliku da dobijem povratne informacije i doradim svoje argumente. Neki delovi knjige usredsređeni su na tehnologiju, neki na politiku, neki na religiju, a neki na umetnost. Neka poglavlja slave ljudsku mudrost, neka bacaju svetlost na prelomnu ulogu ljudske gluposti. Sveobuhvatno pitanje međutim ostaje: šta se dešava u svetu danas i šta je duboki smisao tih dešavanja?

Šta znači dolazak Donalda Trampa na vlast? Šta možemo da preduzmemo protiv epidemije lažnih vesti? Zašto je liberalna demokratija u krizi? Vraća li se Bog? Predstoji li nam novi svetski rat? Koja civilizacija vlada svetom – zapadna, kineska, islamska? Treba li Evropa da drži vrata otvorena imigrantima? Može li nacionalizam da reši probleme nejednakosti i klimatskih promena? Šta da preduzmemo protiv terorizma?

Iako ova knjiga zauzima globalnu perspektivu, ja u njoj ne zanemarujem ni lični nivo. Naprotiv, upravo želim da naglasim veze između velikih revolucija naše ere i unutrašnjeg života pojedinaca. Terorizam je, na primer, podjednako svetski politički problem i unutrašnji psihološki mehanizam.

Terorizam deluje tako što aktivira strah duboko u nama i prisvaja u sopstvene svrhe maštu miliona pojedinaca. Slično tome, ni kriza liberalne demokratije ne odigrava se samo u parlamentima i na glasačkim mestima nego i u našim neuronima i sinapsama. Napomenuti da je lično istovremeno i političko klišeizovana je tvrdnja, ali u vreme kada naučnici, korporacije i vlade uče kako da upadaju u privatnost ljudskog mozga, ova banalizovana istina postaje zloslutnija nego ikada. U skladu s tim, u ovoj knjizi iznose se zapažanja o ponašanju pojedinaca podjednako kao i čitavih društava.

Globalizovani svet podvrgava naše lično ponašanje i moralnost dosad neupamćenom pritisku. Svako od nas je uhvaćen u brojne, sveprisutne paukove mreže, koje nam ograničavaju kretanje, ali istovremeno prenose svaki naš najmanji trzaj do nekih udaljenih centara. Naše svakodnevne navike utiču na život ljudi i životinja preko pola sveta od nas, a neki lični gestovi mogu neočekivano da zapale ceo svet, kao što se desilo sa samospaljivanjem Mohameda Buazizija u Tunisu, iz koga je planulo Arapsko proleće, i sa ženama koje su iznele pred javnost priče o pretrpljenom seksualnom proganjanju i time podstakle nastanak pokreta #MeToo.

Ova globalna dimenzija našeg života znači da je važnije nego ikada da otkrijemo svoje religijske i političke pristrasnosti, svoje rasne i polne povlastice, i svoje nesvesno saučesništvo u institucionalnom tlačenju. Da li je, međutim, taj poduhvat realističan? Kako da pronađem čvrsto etičko tlo u jednom svetu koji se pruža daleko iza granica mog vidika, koji se potpuno otima ljudskoj kontroli i koji sve bogove i sve ideologije stavlja pod sumnju?

Ova knjiga počinje pregledom političkog i tehnološkog škripca u koji smo zapali. Na završetku XX veka izgledalo je da su velike ideološke bitke između fašizma, komunizma i liberalizma urodile sveobuhvatnom pobedom liberalizma. Izgledalo je da su demokratski politički sistemi, ljudska prava i slobodnotržišni kapitalizam predodređeni da osvoje ceo svet. Ipak, kao i obično, istorija je uzela neočekivan obrt i, posle fašizma i komunizma, sada je i liberalizam u tesnacu. Kuda, dakle, idemo?

Ovo pitanje je posebno bremenito zato što liberalizam gubi kredibilitet upravo kada nas dvostruka revolucija, u informatičkim tehnologijama i biotehnologiji, suočava s najvećim izazovima s kojima se naša vrsta ikada suočila. Spajanje informatičkih tehnologija s biotehnologijama moglo bi uskoro da istisne milijarde ljudskih bića s tržišta rada i podrije i slobodu i jednakost. Informatički algoritmi mogli bi da stvore informatičku diktaturu, u kojoj je sva moć koncentrisana u rukama malobrojne elite, dok je ogromna većina podvrgnuta ne eksploataciji, nego nečemu mnogo gorem – beznačajnosti.

O stapanju infotehnologije i biotehnologije opširno sam govorio u svojoj prethodnoj knjizi *Homo deus*, ali dok se ta knjiga bavila dugoročnim perspektivama prilazeći im s gledišta vekova, pa čak i milenijuma, u žižu ove knjige postavljena su neposrednija pitanja socijalne, ekonomske i političke krize. Ovde me ne zanima toliko eventualno stvaranje neorganskog života, nego više ugroženost socijalne zaštite i konkretnih institucija kao što je Evropska unija.

Ne pokušavam u ovoj knjizi da pokrijem sve posledice napredovanja novih tehnologija. Iako nam one nude mnogo divnih obećanja, moja je namera ovde da bacim svetlost uglavnom na pretnje i opasnosti koje takođe iz njih proističu.

Pošto korporacije i preduzetnici koji predvode tehnološku revoluciju, sasvim prirodno, teže da pevaju slavopojke svojim ostvarenjima, ostaje na sociolozima, filozofima i istoričarima, kao što sam ja, da oglase uzbunu i objasne kojim bi sve putevima moglo poći po zlu.

Pošto skiciramo izazove s kojima se suočavamo, u drugom delu knjige ispitujemo široki raspon mogućih reakcija. Da li bi kreatori *Fejsbuka* mogli da se posluže veštačkom inteligencijom da bi stvorili globalnu zajednicu koja će čuvati ljudsku slobodu i jednakost? Možda bi rešenje bilo da se neutralizuje globalizacija i vrati moć nacionalnoj državi? Možda treba da se vratimo još više unazad ne bismo li crpli nadu i mudrost s izvora drevnih religijskih tradicija?

U trećem delu knjige videćemo da, iako su pred nama dosad neviđeni tehnološki izazovi, a politička razmimoilaženja su vrlo snažna, čovečanstvo ipak može da se pokaže doraslo teškoćama ako nam uspe da savladamo svoje strahove i malo skromnije procenjujemo svoja gledišta. U ovom se delu istražuje šta je moguće uraditi protiv opake terorističke pretnje, protiv opasnosti od globalnog rata i protiv zaslepljenosti i mržnji iz kojih se takvi sukobi rasplamsavaju.

Četvrti deo bavi se pojmom postistine i postavlja pitanje do koje nam je mere moguće da i dalje razumemo razvoj događaja na svetskom nivou i razlikujemo nepravdu od pravde. Je li homo sapijens u stanju da nađe smisao u svetu koji je stvorio? Postoji li još uvek jasna granica koja razdvaja stvarnost od fikcije?

U petom, poslednjem delu prikupljam razne niti i zauzimam jedno opštije gledište na život u vreme konfuzije, kad su se stare priče urušile, a nova se zasad još nije pojavila. Ko smo mi? Šta bi trebalo da radimo u životu? Kakva su nam znanja i veštine potrebni? S obzirom na sve što znamo

i ne znamo o nauci, Bogu, politici i religiji – šta možemo da kažemo o smislu života danas?

Može vam se učiniti da je ovo preambiciozno, ali homo sapijens ne može da čeka. Filozofiji, religiji i nauci ponestaje vremena. Hiljadama godina ljudi su raspravljali o smislu života. Ne možemo tu debatu da nastavljamo u beskraj. Neće nam to dozvoliti preteća ekološka kriza, sve veća opasnost od oružja za masovno uništenje i razvoj novih razornih tehnologija. A što je možda i najvažnije, veštačka inteligencija i biotehnologija pružaju čovečanstvu moć da preoblikuje i rekonstruiše život. Vrlo uskoro neko će morati da odluči kako da iskoristi tu moć – a odlučivaće na osnovu neke implicitne ili eksplicitne priče o smislu života. Filozofi su vrlo strpljivi ljudi, ali su inženjeri mnogo nestrpljiviji, dok su investitori najnestrpljiviji od svih. Ako ne znate šta biste s moći da konstruišete život, sile tržišta neće čekati hiljadu godina da vi smislite odgovor. Nevidljiva ruka tržišta silom će vam nametnuti svoje slepo rešenje. Izuzev ako niste voljni da prepustite budućnost života na Zemlji na milost i nemilost tromesečnim izveštajima o prodaji, neophodan vam je jasan pojam o suštini života.

U poslednjem poglavlju dopustiću sebi nekoliko ličnih zapažanja, upućenih od jednog sapijensa drugom, pre nego što će zavesa pasti na predstavu o našoj vrsti i umesto nje započeti jedna sasvim nova drama.

Voleo bih, pre nego što se otisnemo na ovo intelektualno putovanje, da naglasim jednu ključnu tačku. U velikom delu ove knjige raspravlja se o manjkavostima liberalnog pogleda na svet i demokratskog sistema, ne zato što verujem da je liberalna demokratija jedinstveno problematičan sistem, nego upravo zato što mislim da je ona najuspešniji i najsvestraniji politički model koji su ljudi dosad razvili da bi se

suprotstavili izazovima modernog sveta. Mada on možda ne odgovara svakom društvu u svakoj fazi razvoja, svoju vrednost je potvrdio u više društava i više situacija nego ijedan od alternativnih modela. Otuda je neophodno, kada razmatramo nove izazove koji leže pred nama, da razumemo ograničenja liberalne demokratije i da istražimo kako možemo da prilagodimo i poboljšavamo njene postojeće institucije.

Nažalost, u sadašnjoj političkoj klimi svako kritičko razmišljanje o liberalizmu i demokratiji mogu da prisvoje autokrate i razni neliberalni pokreti, čiji je jedini interes u tome da diskredituju liberalnu demokratiju, a ne da stupe u otvorenu diskusiju o budućnosti čovečanstva. Mada će i više nego rado raspravljati o problemima koje nosi liberalna demokratija, neće pokazati gotovo nikakvu trpeljivost prema bilo kakvoj kritici upućenoj njima.

Otuda se od mene kao pisca knjige zahtevalo da napravim težak izbor. Da li da otvoreno iznesem šta mislim izlažući se opasnosti da moje reči budu izdvojene iz konteksta i iskorišćene da se opravdaju autokratije u povoju, ili da cenzišem sebe? Obeležje je neliberalnih režima da otežavaju slobodu govora čak i izvan svojih granica. Usled širenja takvih režima kritičko razmišljanje o budućnosti naše vrste postaje sve opasnije.

Posle izvesne rasprave sa sopstvenom savešću opredelio sam se za slobodno izlaganje stavova, ne za autocenzuru. Bez kritike liberalnog modela ne možemo ni da popravimo njegove nedostatke niti da ga prevaziđemo. Molim vas ipak da imate na umu da je ova knjiga mogla biti napisana jedino dok ljudi još imaju slobodu da misle šta god im se dopada i da svoje mišljenje po želji izraze. Ako cenite ovu knjigu, trebalo bi takođe da cenite slobodu izražavanja.

PRVI DEO

Tehnološki izazov

Čovečanstvo gubi veru u liberalnu priču, koja je preovladavala poslednjih decenija, upravo u trenutku kada nas spoj infotehnologija i biotehnologija suočava s najvećim izazovima ikada postavljenim pred ljudski rod.

I

RAZVEJANE ILUZIJE

Kraj istorije je odložen

Ljudska bića ne razmišljaju toliko u činjenicama koliko u pričama, a što je priča jednostavnija, utoliko bolje. Svaki pojedinac, grupa pojedinaca i narod imaju svoje priče i mitove. U XX veku, međutim, svetske elite u Njujorku, Londonu, Berlinu i Moskvi formulisale su tri velike priče koje su pretendovale na objašnjenje sveukupne prošlosti i zacrtavanje budućnosti čitavog sveta: fašističku, komunističku i liberalnu priču. Drugi svetski rat uklonio je sa scene fašističku priču i svet je od kraja pete do kraja devete decenije XX veka postao poprište bitke samo dveju priča: komunizma i liberalizma. Zatim se i komunistička priča urušila sama od sebe i liberalna priča ostala je vladajuća vodilja kroz ljudsku prošlost i nezamenljiv priručnik za budućnost sveta – ili je to tako izgledalo svetskoj eliti.

Liberalna priča slavi vrednost i moć slobode. Hiljadama godina, kaže ta priča, čovečanstvo je živelo pod tlačiteljskim režimima, koji nisu dozvoljavali ljudima mnogo političkih

prava, ekonomskih mogućnosti ni ličnih sloboda i koji su tesno ograničavali kretanje pojedinaca, imovine i ideja. Ljudi su se, međutim, borili za slobodu i sloboda je korak po korak osvajala uporište. Demokratski režimi smenili su svirepe diktature. Slobodno preduzetništvo nadvladalo je ekonomska ograničenja. Ljudi su naučili da misle svojom glavom i prate svoja osećanja, umesto da se slepo povinuju zagriženim sveštenicima i tvrdokornim tradicijama. Otvoreni putevi, stameni mostovi i prometni aerodromi zamenili su zidine, šančeve i ograde od bodljikave žice.

Liberalna priča priznaje da nije sve prekrasno u svetu i da ima još mnogo prepreka koje treba prevazići. Velikim delom naše planete vladaju tirani, a čak i u najliberalnijim zemljama mnogi građani trpe siromaštvo, ugnjetavanje i nasilje, ali barem znamo šta treba da uradimo da bismo prevladali te probleme: da damo ljudima više slobode. Treba da zaštitimo ljudska prava, da svima damo pravo glasa, uspostavimo slobodna tržišta i dozvolimo da se pojedinci, roba i ideje kreću po svetu što je lakše moguće. Prema ovoj liberalnoj panaceji – koju su prihvatili, s manjim varijacijama, podjednako i Džordž Buš i Barak Obama – budemo li prosto nastavili da liberalizujemo i globalizujemo svoj politički i ekonomski sistem, stvorićemo mir i napredak za sve.¹

Zemlje koje se pridruže ovom nezaustavljivom maršu napretka biće nagrađene ranijim postizanjem mira i napretka. Zemlje koje pokušavaju da se odupru neizbežnom trpeće posledice sve dok i njih ne obasja prosvetljenje, pa otvore granice i liberalizuju društvo, politički poredak i tržište. Biće možda potrebno neko vreme, ali na kraju će čak i Severna Koreja, Irak i Salvador izgledati kao Danska i Ajova.

U poslednjoj deceniji XX i prvoj deceniji XXI veka ova priča postala je globalna mantra. Mnoge vlade, od indijske

do brazilske, prihvatile su liberalne recepte u nastojanju da pristupe neumoljivom maršu istorije, a one koje nisu, delovale su kao fosili jedne minule ere. Američki predsednik Bil Klinton samouvereno je 1997. godine prekorio kinesku vladu zbog odbijanja da liberalizuje kinesku politiku, čime postavlja sebe „na pogrešnu stranu istorije“.²

Od finansijske krize 2008. godine, međutim, ljudi širom sveta sve manje su očarani liberalnom pričom. Zidovi i odbrambene linije ponovo su u modi. Otpor imigraciji i trgovinskim sporazumima raste. Nametljivo demokratske vlade podrivaju nezavisnost pravosudnog sistema, ograničavaju slobodu štampe i svaku opoziciju prikazuju kao izdaju. Ljudi koji vladaju čeličnom pesnicom u zemljama kao što su Turska i Rusija eksperimentišu s novim vrstama neliberalnih demokratija i otvorenih diktatura. Malo ko danas može s pouzdanjem da tvrdi kako je Komunistička partija Kine na pogrešnoj strani istorije.

Godina 2016. – koju su obeležili glasanje za izlazak Britanije iz Evropske unije i dolazak Donalda Trampa na vlast u Sjedinjenim Američkim Državama – označila je trenutak kada je ovaj plimski talas razvejanih iluzija dosegao i stožerne liberalne države zapadne Evrope i Severne Amerike. Dok su se pre nekoliko godina Amerikanci i Evropljani još trudili da pod prinudom oružja liberalizuju Irak i Libiju, mnogi su danas u Jorkširu i Kentakiju stigli do gledišta da je liberalna vizija ili nedostižna ili nepoželjna. Neki su otkrili dopadljivost starog, hijerarhijskog sveta, i jednostavno ne žele da se odreknu svojih rasnih, nacionalnih i polnih povlastica. Drugi su zaključili (pogrešno ili ispravno) da su liberalizacija i globalizacija ogroman reket koji daje moć jednoj veoma malobrojnoj eliti nauštrb masa.

Ljudskom rodu je 1938. godine ponuđeno da bira između tri globalne priče, 1968. mu je preostalo da bira između svega dve, 1998. je izgledalo da je pobedila jedna, 2018. godine stigli smo do nule. Nije ni čudo što su se liberalne elite, koje su poslednjih decenija vladale velikim delom sveta, našle u stanju šoka i dezorijentisanosti. Situacija u kojoj imamo samo jednu priču pruža najviše sigurnosti. Tada je sve savršeno jasno. Zastrašujuće je odjednom ostati bez ijedne priče. Ni u čemu više nema smisla. Donekle slično kao sovjetska elita u pretposlednjoj deceniji XX veka liberali ne mogu da shvate kako je to istorija odstupila od svoje predodređene putanje, a nedostaje im neka alternativna prizma kroz koju bi protumačili stvarnost. Dezorijentisanost ih navodi da razmišljaju u apokaliptičnim pojmovima, kao da to što istorija nije stigla do srećnog kraja iz naših vizija ne može da znači ništa drugo, osim da sada strmoglavo juri ka Armagedonu. Nesposobna da uspostavi razuman dodir sa stvarnošću, svest se hvata scenarija s katastrofičnim ishodom. Kao neko ko je umislio da je jaka glavobolja od koje pati simptom neizlečivog tumora na mozgu, tako i mnogi liberali strahuju da su istupanje Britanije iz Evropske unije i dolazak Donalda Trampa na vlast u Americi predznaci kraja ljudske civilizacije.

Od tamanjenja komaraca do utamanjivanja misli

Dezorijentisanost slatnje o nastupanju zlog usuda pojačana je sve bržim tehnološkim poremećajima. Liberalni politički sistem oblikovan je za vreme industrijske ere da bi upravljao svetom parnih mašina, rafinerija nafte i televizijskih aparata. Sada ima teškoća da se nosi s tekućim revolucijama u informatičkim tehnologijama i biotehnologiji.

Političari su podjednako kao i glasači jedva u stanju i da shvate nove tehnologije, a kamoli da obuzdavaju njihove eksplozivne potencijale. Od poslednje decenije prošlog veka naovamo internet je verovatno više nego ijedan drugi činilac promenio svet, a internet revolucijom su upravljali inženjeri više nego političke partije. Jeste li vi ikada izlazili na neko glasanje o internetu? Demokratski sistem se još muči da shvati šta ga je snašlo i vrlo je slabo opremljen da se ponese sa sledećim udarcima, kao što su dolazak veštačke inteligencije i revolucija koju donosi blokčejn.

Kompjuteri su već danas pretvorili finansijski sistem u nešto toliko komplikovano da je malo ljudskih bića koja mogu da ga razumeju. Kako se veštačka inteligencija poboljšava, tako bismo uskoro mogli stići do tačke u kojoj nijedno ljudsko biće više ne može da shvati svet finansija. Kakve će to posledice imati po političke procese? Možete li da zamislite jednu vladu kako smerno čeka da joj neki algoritam odobri budžet ili reformu poreskih mera? U međuvremenu bi decentralizovane blokčejn mreže i kriptovalute kao što je bitcoin mogle potpuno da preprave monetarni sistem, tako da će radikalne poreske reforme biti neizbežne. Primera radi, moglo bi postati nemoguće ili beznačajno oporezivati dolare zato što većina transakcija neće podrazumevati jasno definisanu razmenu nacionalne valute ili uopšte ikakve valute. Otuda će vlade možda morati da izmisle u potpunosti nove poreze – možda na informacije (koje će biti najvažnija ekonomska aktiva i jedini predmet razmene u brojnim transakcijama). Hoće li politički sistem uspeti da se izbori s krizom pre nego što sasvim ostane bez novca?

Što je još važnije, dvostruka revolucija, infotehnoška i biotehnoška, mogla bi da prestrukturira ne samo ekonomske i društvene poretke nego i naše telo i um. U prošlosti smo

mi, ljudska bića, naučili da vladamo spoljnim svetom, ali smo nad unutrašnjim svetom imali vrlo malo vlasti. Znali smo kako da izgradimo branu i zaustavimo rečni tok, ali nismo znali kako da zaustavimo starenje tela. Znali smo kako da izgradimo sistem za navodnjavanje, ali pojma nismo imali kako bismo konstruisali mozak. Ako bi nam komarci zujali na uvo i ometali nam san, znali smo kako da potamanimo komarce, ali ako nam je neka misao zujala u glavi i nije nam dala da spavamo noću, većina nas nije znala kako da utamami misao.

Revolucije u informatičkim tehnologijama i biotehnologiji pružiće nam vlast nad unutrašnjim svetom i omogućiti nam da konstruišemo i proizvodimo živa bića. Naučićemo kako da konstruišemo mozak, produžimo život i po volji ubijamo misli. Niko ne zna kakve će biti posledice. Ljudima je oduvek mnogo bolje polazilo za rukom da izume nova oruđa nego da ih mudro koriste. Lakše je manipulirati rekom tako što ćemo je pregraditi branom nego predvideti sve složene posledice koje će to ostaviti na širi ekološki sistem. Slično tome, lakše će biti preusmeriti tok naših misli nego pretpostaviti kakve će to posledice imati po našu psihologiju ili naš socijalni sistem.

U prošlosti smo stekli moć da manipulišemo svetom oko sebe i preoblikujemo celu planetu, ali pošto nismo razumeli složenost globalne ekologije, promenama koje su naših ruku delo nenamerno smo poremetili čitav ekološki sistem i sad se suočavamo s ekološkim krahom. U stoleću pred nama infotehnologija i biotehnologija daće nam moć da manipulišemo unutrašnjim svetom i preoblikujemo sebe, ali pošto ne razumemo složenost sopstvenog uma, promenama bismo mogli poremetiti svoj mentalni sistem do te mere da bi i on mogao da doživi krah.

Inženjeri, preduzetnici i naučnici koji su nosioci revolucija u info i biotehnologiji nisu naročito svesni političkih implikacija svojih odluka i, sasvim izvesno, nisu ničiji predstavnici. Mogu li parlamenti i političke stranke da preuzmu stvari u svoje ruke? Zasad se ne bi reklo. Tehnološki lom čak nije ni vodeća stavka na političkom dnevnom redu. Za vreme trke za predsedničko mesto u Americi 2016. godine najvažniji osvrti na tehnološki lom ticali su se debakla Hilari Klinton s elektronskom poštom,³ a uprkos tome što se mnogo govorilo o gubljenju radnih mesta, nijedan kandidat se nije pozabavio potencijalnim uticajem automatizacije na ovaj problem. Donald Tramp je upozoravao glasače da će im Meksikanci i Kinezi oteti posao i da zbog toga treba da izgrade zid na granici prema Meksiku.⁴ Nije ih upozorio na to da će im posao oteti algoritmi, niti je predložio da se postavi fajervol na granici s Kalifornijom.

Mogao bi ovo biti jedan od razloga (mada ne i jedini) što čak i glasači u samom srcu liberalnog Zapada gube veru u liberalnu priču i demokratski proces. Obični ljudi možda ne razumeju veštačku inteligenciju i biotehnologiju, ali osećaju da ih budućnost mimoilazi. Uslovi pod kojima je živio običan čovek u Nemačkoj, SSSR-u ili Americi 1938. godine možda i jesu bili strašni, ali mu je sve vreme govoreno da je on najvažniji na svetu i da je u njemu budućnost (pod uslovom, naravno, da je „običan čovek“, a ne Jevrej ili Afrikanac). Gledao je u propagandne plakate koji su u herojskim pozama prikazivali rudare, radnike u čeličanicama i domaćice, i video je na njima sebe – „To sam ja na tom plakatu! Ja sam heroj budućnosti!“⁵

Običan čovek oseća se 2018. godine sve beznačajnije. S mnogo se tajanstvenih reči uzbuđeno gađaju govornici na TED-u, vladina stručna tela i učesnici konferencija o visokim

tehnologijama – globalizacija, blokčejn, genetski inženjering, veštačka inteligencija, mašinsko učenje – i obični ljudi mogu da smatraju kako se te reči njih ne tiču. Liberalna priča je priča običnih ljudi. Kako ona može da ostane relevantna za svet kiborga i umreženih algoritama?

U XX veku mase su ustajale protiv eksploatacije i težile da svoju ključnu privredivačku ulogu prevedu u političku moć. Danas mase strahuju od beznačajnosti i očajnički nastoje da iskoriste svoju preostalu političku moć pre nego što bude prekasno. Istupanje Britanije iz Evropske unije i Trampovo predsedništvo mogu, otuda, da demonstriraju putanju oprečnu putanjama tradicionalnih socijalističkih revolucija. Rusku, kinesku i kubansku revoluciju podigli su ljudi s ključnom ulogom u ekonomiji, ali bez političke moći; godine 2016. Trampa i britansko istupanje iz Evropske unije podržali su ljudi koji i dalje drže političku moć, ali se plaše da gube vrednost za ekonomiju. Populističke pobune u XXI veku možda neće biti podizane protiv ekonomske elite koja eksploatiše obične ljude, nego protiv ekonomske elite kojoj obični ljudi više nisu potrebni.⁶ Mogla bi to biti unapred izgubljena bitka. Mnogo je teže boriti se protiv beznačajnosti nego protiv ekonomskog iskorištavanja.

Liberalni feniks

Nije ovo prvi put da se liberalna priča suočava s krizom vere u sebe. Još otkako je stekla globalni uticaj u drugoj polovini XIX veka, preživljavala je povremene krize. Prvo razdoblje globalizacije i liberalizacije okončalo se klanicom Prvog svet-skog rata, kada je politika imperijalnih sila presekla nastu-pane svetskog napretka. Posle ubistva nadvojvode Franca

Ferdinanda u Sarajevu ispostavilo se da velike sile mnogo više veruju u imperijalizam nego u liberalizam, pa su se, umesto da ujedinjuju svet slobodnom i mirnom trgovinom, usredsredile na to da sirovom silom osvoje što veće parče planete. Liberalizam je ipak preživio ovaj postfrancferdinandovski trenutak i isplivao iz tog potopa jači nego pre obećavajući da će „ovim ratom biti okončani svi ratovi“. Iz tog dotad neupamćenog krvoprolića čovečanstvo je navodno naučilo koliko je užasna cena imperijalizma i sad je konačno bilo spremno da stvori novi svetski poredak zasnovan na načelima slobode i mira.

Nastupio je potom Hitlerov trenutak. U četvrtoj i početkom pete decenije XX veka izgledalo je da je fašizam nezaustavljiv. Pobjeda nad ovom pretnjom donela je, međutim, novu pretnju. Od šeste do osme decenije nastao je Če Gevarin trenutak i ponovo se činilo da je liberalizam na izdisaju, dok budućnost pripada komunizmu. Na kraju je komunizam propao. Pokazalo se da je supermarket jači od gulaga. Što je još važnije, pokazalo se da je liberalna priča mnogo savitljivija i dinamičnija od svojih oponentkinja. Odnela je pobjedu nad imperijalizmom, nad fašizmom i nad komunizmom tako što je prihvatila neke od njihovih najboljih ideja i običaja. Naročito je od komunizma naučila da proširi krug empatije i da pored slobode ceni i jednakost.

U početku je liberalnoj priči bilo stalo jedino do sloboda i povlastica Evropljanina srednje klase i činilo se da je potpuno slepa za nevolje radničke klase, žena, manjina i nezapadnjaka. Na zahteve Indijaca da im bude dato pravo na odlučivanje, na primer, odgovoreno je pokoljem u Amricaru, gde je 1919. godine britanska vojska pobila na stotine nenaoružanih demonstranata.

Čak i posle Drugog svetskog rata zapadni liberali i dalje su imali mnogo muka da svoje navodno univerzalne vrednosti primene i na nezapadne narode. Tako je gotovo prvo što su uradili Holanđani pošto su se 1945. godine izbacili ispod petogodišnje surove nacističke okupacije bilo da regrutuju vojsku i pošalju je preko pola sveta da ponovo okupira bivšu holandsku koloniju Indoneziju. Dok su Holanđani 1940. digli ruke od svoje nezavisnosti posle jedva nešto više od četiri dana borbe, četiri duge godine ogorčeno su se borili da suzbiju indonežansku želju za nezavisnošću. Nije ni čudo što su mnogi pokreti za nezavisnost širom sveta polagali svoje nade u komunističku Moskvu i Peking, umesto u samoproglašene zatočnike slobode na Zapadu.

Postepeno je, međutim, liberalna priča proširila svoje vidike i, bar teorijski, počela da ceni slobode i prava svih ljudskih bića, bez izuzetka. Kako se krug slobode širio, liberalna priča je takođe priznala značaj komunističkih programa socijalne zaštite. Sloboda sama po sebi ne vredi mnogo, osim ako ne ide ruku podruku s nekom vrstom socijalne zaštitne mreže. Države sa socijalno-demokratskim sistemima zaštite kombinuju demokratiju i ljudska prava s obrazovanjem i zdravstvom koji uživaju finansijsko pokroviteljstvo države. Čak su i ultrakapitalističke Sjedinjene Američke Države shvatile da zaštita sloboda iziskuje barem izvesnu socijalnu zaštitu pod vladinim patronatom. Deca koja umiru od gladi nemaju nikakvih sloboda.

Početak poslednje decenije XX veka mislioci i političari podjednako su pozdravljali „kraj istorije“ samouvereno tvrdeći da su sva velika ekonomska i politička pitanja iz prošlosti rešena i da preuređeni liberalni paket demokratije, ljudskih prava, slobodnog tržišta i vladinih socijalnih službi nema alternativu. Po svemu je izgledalo da je taj paket predodređen

da se rasprostire širom sveta, prevlada sve prepreke, izbriše sve nacionalne granice i pretvori čitavo čovečanstvo u jednu slobodnu globalnu zajednicu.⁷

Istorija se međutim nije završila, a posle trenutka koji su imali Franc Ferdinand, Hitler i Če Gevara sad smo se zatekli u trenutku koji pripada Trampu. Samo što ovog puta liberalna priča nije suočena s koherentnim ideološkim opONENTOM kao što su bili imperijalizam, fašizam ili komunizam. Trampov trenutak je kudikamo nihilističkiji.

Dok su svi najvažniji pokreti XX veka imali viziju koja se ticala celog ljudskog roda – pa bila posredi svetska prevlast, revolucija ili oslobađanje od svih vrsta tlačenja – Donald Tramp ne nudi ništa slično. Upravo suprotno. Njegova glavna poruka glasi da nije zadatak Amerike da formuliše i podržava nikakvu globalnu viziju. Slično tome, Britanci koji su glasali za istupanje iz Evropske unije jedva da imaju nekakav plan za budućnost svog vanunijskog kraljevstva, a budućnost Evrope i sveta uveliko prevazilazi granice njihovih vidika. Većina ljudi koji su glasali za Trampa i za izlazak Britanije iz Unije ne odbacuje liberalni paket u celini – veru su uglavnom izgubili u onaj deo koji se odnosi na globalizaciju. Oni i dalje veruju u demokratiju, slobodno tržište, ljudska prava i društvenu odgovornost, samo misle da je moguće da te lepe ideje prestaju da važe s druge strane granice. Zapravo, veruju kako je najbolje, da bi se sačuvali sloboda i napredak u Jorkširu ili u Kentakiju, podići zid na granici i usvojiti neliberalnu politiku prema strancima.

Uspon kineske supersile prikazuje gotovo potpuno obrnutu sliku. Kina je nerada da liberalizuje svoju unutrašnju politiku, ali je usvojila mnogo liberalniji pristup ostatku sveta. Zapravo, što se tiče slobodne trgovine i međunarodne saradnje, Si Đinping ostavlja utisak Obaminog istinskog

naslednika. Pošto je potisnula marksizam–lenjinizam u zadnji politički plan, Kina je, po svemu sudeći, sasvim zadovoljna liberalnim međunarodnim poretkom.

Vaskrsla Rusija vidi sebe kao mnogo snažnijeg rivala opštesvetskog liberalnog poretka, ali iako je rekonstituisala svoju vojnu moć, ideološki je bankrotirala. Vladimir Putin nesumnjivo uživa popularnost i u Rusiji i među raznim desničarskim pokretima širom sveta, ali nema opšti pogled na svetski razvoj koji bi privukao nezaposlene Špance, nezadovoljne Brazilce ili kembričke studente zanesene idealima.

Rusija nudi alternativu liberalnoj demokratiji, ali taj alternativni model nije koherentna politička ideologija, nego jedan politički metod koji omogućuje izvesnom broju oligarha da monopolizuju glavninu bogatstva i moći svoje zemlje, a zatim da kontrolom medija prikriju ono što rade i učvrste svoju vlast. Demokratija se zasniva na načelu Abrahama Linkolna da možete neko vreme varati sve ljude, i možete varati neke ljude sve vreme, ali ne možete od svih ljudi praviti budale sve vreme. Ako je jedna vlada korumpirana i ne čini ništa da narodu poboljša život, na kraju će to shvatiti dovoljno građana da smene vladu. Samo što kontrola vlade nad medijima potkopava Linkolnovu logiku zato što sprečava građane da uvide istinu. Zahvaljujući monopolu nad medijima vladajuća oligarhija može stalno iznova da svaljuje krivicu za svoje neuspehe na druge i da skreće pažnju na spoljnje pretnje – stvarne ili izmišljene.

Kad živite pod takvom jednom oligarhijom, uvek je tu neka kriza koja ima prednost nad tako dosadnim pitanjima kao što su zdravstvena zaštita i zagađenje. Ako se nacija suočava s opasnošću od stranog osvajača ili nekim demonskim podrivanjem iznutra, ko još ima vremena da se brine zbog toga što su bolnice preopterećene ili reke zagađene?

Svojeručno stvarajući beskrajni niz kriza, korumpirana oligarhija može u beskonačnost da produžava svoju vlast.⁸

Ipak, iako se u praksi pokazao kao istrajan, ovaj oligarhijski model nije naročito privlačan nikome. Za razliku od drugih ideologija, koje s ponosom izlažu svoju viziju, vladajuće oligarhije se ne ponose svojim postupcima i sklone su da se služe drugim ideologijama kao dimnom zavesom. Tako se Rusija pretvara da je demokratska zemlja, a njene vođe se proglašavaju za odane sledbenike ruskog nacionalizma i pravoslavlja, a ne oligarhije. Ekstremni desničari u Francuskoj i Britaniji možda se oslanjaju na rusku pomoć i javno iskazuju divljenje Putinu, ali čak ni njihovi glasači ne bi rado živeli u zemlji koja zaista oponaša ruski uzor – zemlji koja pati od endemske korupcije, disfunkcionalnih javnih službi, bezakonja i zapanjujućih nejednakosti. Prema nekim ispitivanjima, Rusija je jedna od zemalja s najvećim nejednakostima na čitavom svetu – 87% ukupnog bogatstva zemlje koncentrisano je u rukama najbogatijih, koji čine deset posto njenog stanovništva.⁹ Koliko bi pripadnika radničke klase koji podržavaju francusku partiju Nacionalni front poželetelo da prekopira ovakvu raspodelu nacionalnog bogatstva u Francuskoj?

Glasačka volja izražava se hvatanjem puta pod noge. Na raznim svojim putovanjima po svetu upoznao sam brojne ljude po mnogim zemljama koji žele da se odsele u SAD, u Nemačku, Kanadu ili Australiju. Upoznao sam i nekoliko onih koji bi voleli da se presele u Kinu i Japan. Još nisam upoznao nijednu živu dušu koja sanja da emigrira u Rusiju.

Što se tiče „globalnog islama“, on privlači uglavnom one rođene u njegovom okrilju. Mada možda i mami izvestan deo Sirijaca i Iračana, pa možda čak i muslimansku omladinu u tuđini, u Nemačkoj ili Britaniji, teško je zamisliti Grčku ili Južnu Afriku, a da i ne pominjemo Kanadu ili Južnu Koreju

kako pristupaju opštesvetskom kalifatu kao leku za svoje probleme. U ovom slučaju takođe glasačka volja izražava se hvatanjem puta pod noge. Na svakog mladog muslimana koji iz Nemačke otpuťuje na Bliski istok da bi ųiveo pod muslimanskom teokratijom, verovatno bi stotinu njih s Bliskog istoka volelo da pređe taj put u obrnutom smeru i zapoćne novi ųivot u liberalnoj Nemaćkoj.

Moglo bi to da znaći da sadašnja kriza vere nije toliko teška koliko su bile prethodne. Svaki liberal oćajan zbog događaja u prethodnih nekoliko godina trebalo bi da se pri-seti koliko je strašnije sve izgledalo 1918, 1938. ili 1968. Kad se sve sabere i oduzme, ćovećanstvo neće da odustane od liberalne priće, jer za nju nema alternativu. Ljudi će mođda u ljutnji i ritnuti sistem pravo u stomak, ali budući da nemaju kuda da odu, na kraju će se vratiti.

Druga je mogućnost da će ljudi potpuno odustati od bilo kakve globalne priće, pa umesto toga potražiti pribeųište kod nacionalista i u religioznim prićama. U XX veku nacionalistićki pokreti bili su izuzetno vaųan igrač na politićkoj sceni, ali im je nedostajala koherentna vizija o budućnosti sveta ako se izuzme podela planete na nezavisne nacionalne drųave. Indoneųanski nacionalisti borili su se protiv holandske vlasti, vijetnamski nacionalisti hteli su slobodni Vijetnam, ali nije postojala indoneųanska ni vijetnamska prića koja bi obuhvatila ćovećanstvo kao celinu. Kad je kucnuo ćas da se razjasni u kakvim bi međusobnim odnosima trebalo da budu Indonezija, Vijetnam i svi ostali slobodni narodi, i kako bi ljudi trebalo da se nose s globalnim problemima, kao ųto je pretnja nuklearnim ratom, nacionalisti su se bez izuzetka okretali ili liberalnim ili komunistićkim idejama.

Ipak, ako su sada i liberalizam i komunizam diskreditovani, mođda bi ljudski rod trebalo da odustane od same ideje

o jedinstvenoj globalnoj priči? Na kraju krajeva, zar nisu sve ove globalne priče – čak i komunizam – plod zapadnog imperijalizma? Zašto bi vijetnamski seljani trebalo da polože svoju veru u misaono čedo jednog Nemca iz Trira i jednog mančesterskog industrijalca? Možda bi svaka zemlja trebalo da pođe drugačijim, idiosinkratskim putem, koji joj određuju njene vlastite drevne tradicije? Možda bi čak i zapadnjaci trebalo da predahnu od pokušaja da upravljaju svetom i da se, za promenu, malo posvete sopstvenim poslovima?

Moglo bi se reći da se ovo i dešava širom planete, dok se vakuum posle sloma liberalizma kolebljivo popunjava nostalgичnim fantazijama o ovakvoj ili onakvoj usko važećoj zlatnoj prošlosti. Donald Tramp je pozive na američki izolacionizam udružio s obećanjem da će Americi opet dati veličinu, kao da su SAD iz hiljadu devetsto osamdeset i neke, ili hiljadu devetsto pedeset i neke bile savršeno društvo, koje bi Amerikanci nekako trebalo ponovo da stvore u XXI veku. Pristalice istupanja Britanije iz Evropske unije sanjaju o stvaranju nezavisne britanske sile kao da još žive u vreme kraljice Viktorije i da je „veličanstvena izdvojenost“ ostvarljiva mogućnost u eri interneta i globalnog otopljanja. Kineska elita ponovo je otkrila svoje carsko i konfučijevsko nasleđe kao dopunu, ili čak zamenu sumnjivoj marksističkoj ideologiji uvezenoj sa Zapada. Putinova zvanična verzija nije da u Rusiji izgradi korumpiranu oligarhiju, nego da oživi carstvo. Pun vek posle boljševičke revolucije Putin obećava povratak staroj carskoj slavi pod autokratskom vlašću, kojoj potporu pružaju ruski nacionalizam i pravoslavlje, čija se moć širi od Baltika do Kavkaza.

Slični nostalgичni snovi, u kojima se mešaju nacionalističke veze i religijsko nasleđe, leže i u temeljima vladajućih režima u Indiji, Poljskoj, Turskoj i brojnim drugim zemljama,